

// DOSSIER: AUSIÀS MARCH

L'anomenat 'Cant espiritual' d'Ausiàs March en els testimonis antics de l'obra del poeta

[The so-called Ausiàs March *Cant espiritual*
in the old testimonies of his work]

RAFAEL ALEMANY FERRER

Universitat d'Alacant

rafael.alemany@ua.es

RESUM: L'objectiu de l'article és l'estudi d'alguns elements extrínsecs de la transmissió del poema CV —*Cant espiritual*— d'Ausiàs March, a partir de l'anàlisi directa dels testimonis manuscrits i impresos dels segles xv i xvi que ens l'han preservat. S'hi tracten els aspectes següents: *a)* caracterització bàsica d'aquests testimonis; *b)* foliació concreta del poema en cadascun d'aquests; *c)* nombre de versos de la composició segons els diferents testimonis; *d)* denominació de la poesia d'acord amb les rúbriques que l'encapçalen en cada document, i *e)* posició relativa del poema dins de cada testimoni.

PARAULES CLAU: Ausiàs March, poema CV, transmissió textual, manuscrits i edicions antics, versions, denominació, ubicació

ABSTRACT: The objective of this paper is to study of some extrinsic elements of the transmission of the poem CV —*Cant espiritual*— by Ausiàs March, based on the direct analysis of the manuscripts and printed testimonies dated in the 15th and 16th centuries which have been preserved until present day. These following aspects are to be dealt with: *a)* basic characterization of these testimonies; *b)* concrete foliation of the poem in each one of these items; *c)* number of verses of the composition according to the different testimonies; *d)* poetry denomination in accordance with the headlines in each document, and *e)* relative position of the poem within each testimony.

KEYWORDS: Ausiàs March, CV poem, textual transmission, old manuscripts and editions, versions, denomination, location

Recepció: 07/08/2017. Acceptació: 27/09/2017. Publicació: 15/12/2017

1. Introducció

L'important poema d'Ausiàs March que porta el número d'orde CV en les edicions contemporànies de la seua obra, des que Amadeu Pagès (1991[1a ed. 1912-14]) establira la que ha esdevingut ordenació canònica del corpus líric d'aquest poeta,¹ s'ha associat, des d'algunes edicions del segle XVI, amb el nom de *Cant espiritual*, una denominació que Pere Bohigas contribuï a estendre definitivament quan l'assumí en la seua edició (Bohigas 2000 [1a ed. 1952-59]: 356).² El poema és un monòleg adreçat a Déu, a qui el jo líric es dirigeix directament en segona persona, li confessa les seues dubitacions, angoixes i contradiccions espirituals i, des d'una situació anímica de desassossec davant una eventual condemnaió eterna, li implora patèticament la seua misericòrdia per a resoldre-les (Costa 1978; Zimmermann 1981; Archer 1982; Fuster 1983; Sobrer 1984; Arnau 1989; Clausell 1997; Archer 1998; Prats 1998; Malé 2000).

L'objectiu d'aquestes pàgines és el repàs d'alguns aspectes extrínsecs de la transmissió d'aquest poema a partir de l'anàlisi directa dels testimonis més antics, tant manuscrits com impresos, que ens l'han preservat. A tal efecte, faig una presentació bàsica dels testimonis, assenyale la foliació concreta que ocupa el poema dins de cadascun d'aquests, indique el nombre de versos que té en cada document i, quan és el cas, les rúbriques que l'encapçalen, i, finalment, done compte de la posició relativa que ocupa el poema dins de cada testimoni.

* Aquest treball s'ha enllestit en el marc del projecte «Edición sinóptica de las poesías de Ausiàs March a partir de todos los testimonios manuscritos e impresos, en su contexto literario» (FFI 2014-52380-C2-1-P), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern d'Espanya, del qual són investigadors principals Llúcia Martín Pascual i l'autor de l'article.

1 És, òbviament, la numeració que, per a referir-me a les diferents composicions de March que s'hi esmenten, faig servir en aquest article, tot mantenint-ne les xifres romanes fixades per Pagès. Abans d'aquest editor, les poesies d'Ausiàs March no porten numeració ni segueixen la mateixa ordenació seqüencial en tots els testimonis.

2 Tanmateix, no ho fan els altres dos grans editors contemporanis de les poesies de March, Amadeu Pagès i Robert Archer. El primer dóna com a títol de la composició el seu primer vers –*Puys que sens tu algú a tu no basta*–, seguit de la rúbrica *Pregaria a Déu* (Pagès 1991 [1912-14]: II, 168), mentre que el segon prescindeix de qualsevol títol (Archer 1997: I, 477; Archer 2017: 783).

Els testimonis més antics que ens han transmés el poema CV són huit dels catorze manuscrits dels segles xv i xvi a través dels quals ens ha arribat l'obra del poeta valencià —els coneguts tradicionalment per la crítica com a *B*, *C*, *D*, *E*, *F*, *G*, *H* i *K*— i les cinc edicions cinccentistes d'aquesta —denominades *a*, *b*, *c*, *d* i *e*— (Pagès 1991 [1a ed. 1912-14]: I, 9-83; Bohigas 2000 [1a ed. 1952-59: 67-70]; Archer 1997: II, 12-21; Beltran 2006: 91-189). Per al recorregut que faig en aquest article, els ordene per antiguitat, si més no aproximada, d'acord amb les propostes més recents i solvents (Beltran 2006: 91-189; Archer 2017: 1095-1096), convençut que, així, es pot rastrejar més fàcilment el procés de transmissió textual de la composició que ens ocupa.

2. Manuscrit *F*

És el ms. 2244 de la Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca —abans ms. 950 de la Biblioteca de Palacio de Madrid—. ³ Es tracta d'un cançoner miscel·lani —també recull poemes de Pere March, Lluís Pardo, Jordi Centelles i Juan de Mena—, en el qual, no obstant això, la presència d'Ausiàs March és predominant: 108 poemes enfront dels cinc que sumen els de la resta d'autors, per bé que un d'aquests últims siga l'extens *Laberinto de Fortuna* de Juan de Mena. Es pot datar cap als anys 1460-70 (Beltran 2006: 161), cosa que el converteix en el més antic dels testimonis de March conservats, molt pròxim a la seua mort l'any 1459. Les poesies de l'autor valencià ocupen els f.1^r-155^v, ⁴ als quals cal afegir un full de paper modern i lletra del s. xvi, incorporat immediatament abans del f. 1^r, on es copia el primer poema. El manuscrit no s'estructura en més seccions que les

3 Vegeu les descripcions que en fan Archer (1997: II, 16-17) i Beltran (2006: 159-161). Tant en aquest cas com en els successius, per a la presentació dels manuscrits, remet només —tret d'alguna excepció— a la bibliografia que considere més actual i autoritzada, en la qual em base. Prescindisc de la més antiga, la qual, en tot cas, es troba recollida en les referències modernes que sí que proporcione, així com en Pagès 1991 (1a ed. 1912-14): I, 9-83, i en Bohigas 2000 (1a ed. 1952-59): 67-70.

4 Tant ací com al llarg de tot l'article, indique la foliació dels testimonis en números aràbics, amb independència que en els textos originals s'expresses així o en números romans.

que abracen els materials específics de cadascun dels diferents autors que comprén i que, en cada cas, introdueix una rúbrica amb la indicació corresponent: *Obras de Osias Marco*, *Mossen Pere March*, *Mossen Llois Pardo*... En la secció que recull les composicions de March, que és la primera, aquestes no s'agrupen en subseccions temàtiques explícites de cap tipus i, simplement, cada poema va encapçalat per la rúbrica *Altra —obra*, cal entendre.

El poema CV hi apareix copiat als f. 134^r-137^v, en la posició 102 de la secció dedicada a Ausiàs March, és a dir, pràcticament al final d'aquesta. Com totes les poesies del manuscrit, aquesta no porta cap títol més que la rúbrica *Altra*. La versió del poema que se'ns presenta té 161 versos, distribuïts en vint estrofes de huit, excepte la dinovena que en conté, extemporàniament, nou,⁵ ja que n'afegeix un de més entre els v. 152 i 153.⁶ A excepció d'aquest vers, la resta coincideixen amb els 160 primers dels 224 de la versió canònica que començà a generalitzar-se a partir del segle XVI.

3. Manuscrit G

Aquesta és la denominació amb què la crítica es refereix al ms. 210 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València.⁷ Es tracta d'un còdex factici, en el qual, d'acord amb criteris paleogràfics i codicològics, es poden distingir quatre parts, denominades *G*₁, *G*₂, *G*₃ i *G*₄, que van copiar tres mans distintes en dates diferents (Beltran 2006:162-164). A una mà correspon la part més antiga, *G*₁, que es pot datar cap als anys 1480-90, que conté, d'una banda, sengles parells de textos en prosa creuats entre Bernat Fenollar i Isabel Suaris i 40 poesies

5 Les edicions crítiques de Pagès (1991 [1a ed. 2012-14]), Bohigas (2000 [1952-59]) i Archer (1997: I) prescindeixen d'aquest vers, si bé l'últim d'aquests editors sí que l'inclou com a 152b en la transcripció que ofereix en l'*Apèndix* de la seua (Archer 1997: II, 441).

6 És el vers «D'altra part tem em plau la jgnoranca», escrit per la mateixa mà que la resta i sense el més mínim indici de ser un afegit posterior.

7 Per a un estudi monogràfic del manuscrit, veg. Martos 2003. Veg. també les descripcions d'Archer (1997: 17) i de Beltran (2006: 161-165).

d'Ausiàs March (f. 22^r-91^v) i, d'altra banda, 27 composicions més del mateix autor i altres quatre corresponents, respectivament, a un anònim, a Pere Martines, a Rocafort i a Francesc Ferrer (f. 100^r-128^v). En una data de transició del segle xv al xvi, una segona mà va copiar G_3 , que inclou només l'extens poema CXII (f. 92^r-99^v). Al seu torn, G_2 i G_4 són d'una tercera mà del segon quart del segle xvi, i comprenen, respectivament, 32 (f. 129^r-169^v) i 20 poemes de March (f. 1^r-21^r). En resum, el còdex G , tot i ser en escassa mesura miscel·lani, sembla haver-se concebut com un cançoner monogràfic d'Ausiàs March, de qui ens transmet un total de 120 poemes: els 67 de G_1 , els 32 de G_2 més els 20 de G_4 i l'únic de G_3 . Cal tenir en compte, no obstant, que dos poemes de G_4 hi són repetits (el II i VIII), que nou més (els VI, XXV, XXVII, XXXII, LXXIV, LXXVI, LXXIX, LXXXVII i XCIV) apareixen copiats tant per la mà de G_1 com per la de G_2 i G_4 i que, finalment, el CV es reparteix entre G_1 i G_2 (Martos 2009).

En efecte, per una part, aquest darrer poema apareix copiat en G_1 , f. 38^r-41^r, en la posició 30 del conjunt de composicions marquianes del manuscrit G , sota la rúbrica particular *Rims estrams de mossen Ausias march*. Es tracta de la versió de 161 versos, que, com ja hem vist, trobem també en F , distribuïts en 20 cobles de huit versos, tret de la número XIX que en té nou. Al seu torn, G_2 , f. 165v-166r, inclou, per aquest orde, els v. 169-176, 161-168 i 177-192 de les edicions actuals del poema, tot donant lloc a una versió fragmentària⁸ de quatre estrofes, que ocupa la posició 116 del total de poesies que recull G , sota la rúbrica d'autoria *Mossen ausias march*. Per tant, si prenem en consideració el conjunt de G , observem que conté les 24 primeres estrofes de la composició CV, com la coneixem ara, per bé que distribuïdes en dues unitats poemàtiques copiades en sengles parts diferents del còdex: la primera correspon a la versió de 161 versos, mentre que la segona ofereix les estrofes XXI-XXIV de les edicions contemporànies, per bé que amb l'orde intercanviat de la XXI i la XXII. En tot cas, és interessant assenyalar que ens trobem davant del testimoni parcial més antic de la versió extensa del CV —la de 224 versos—, en la mesura que en copia 32 posteriors al 161.

8 Comença amb el vers *Prech te Senyor / quem faces insensible*.

4. Manuscrit H

Es correspon amb el 210 de la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza.⁹ Està copiat per dues mans principals i la seua part fonamental es pot datar cap al tercer quart del segle xv, si bé amb afegits incorporats en l'últim quart d'aquest mateix segle o principis del xvi (Beltran 2006: 170). És un extens cançoner miscel·lani —319 folis—, que recull 78 poemes d'Ausiàs March, 22 dels quals són fragmentaris. La part marquiana del còdex, en la manera en què ens ha arribat a hores d'ara, es troba repartida al llarg de tres blocs no consecutius: el primer abraça els f. 5^r-86^v i inclou 70 poemes, entre els quals predominen els tradicionalment coneguts com a *d'amor* i *de mort*; el segon comprén els f. 243^r-270^v i copia set poemes: el *Cant espiritual* i sis més de *morals*; i el tercer ocupa els f. 295^r-297^r i transmet un sol poema més de tipus *moral*.¹⁰ Els altres folis d'aquest cançoner contenen textos d'Arnau March, Bernat Miquel, Jordi de Sant Jordi, Pere Marc, Lluís de Vilarasa, Lluís de Requesens, Francesc de la Via, Francesc Ferrer, Lleonard de Sos, Pere Torroella, mossèn Sunyer, Ramon Savall, Arnau d'Erill, Joan Boscà o Perot Joan, entre d'altres.

El poema CV d'Ausiàs March apareix copiat als f. 243^r-246^r i obri el segon bloc de poesies de l'autor, que, com hem dit, inclou les de tipus genèricament moral. Per tercera vegada, ens trobem davant de la versió breu d'aquesta composició, és a dir, la mateixa de 161 versos transmesa per F i G₁. No va encapçalat per cap rúbrica denominativa específica, tret de la purament referida a l'autor, *Mossen auzias march*, que és pràcticament l'única que figura al capdamunt de la major part de les composicions del poeta en aquest manuscrit i que, per tant, no té més funció que diferenciar els textos marquians dels de la resta dels compilats en el cançoner.

9 Va ser editat per M. Baselga y Ramírez (1896). Vegeu les descripcions modernes del manuscrit que fan Archer (1997: II, 17-18) i Beltran (2006: 165-171), així com l'important estudi de Torró (2010).

10 No obstant això, aquestes denominacions no s'expliciten pas al manuscrit. Només un poema copiat als f. 72^r-76^v, que correspon al XCII o primer *cant de mort* de les edicions contemporànies, va encapçalat per un títol relacionable amb aquesta nomenclatura: *Mossen auzias march per la mort de sa muller e de sanamorada*.

5. Edició a

Es tracta de l'edició *princeps* d'una selecció de 46 poemes d'Ausiàs March amb una traducció a l'espanyol de Baltasar de Romaní, fill del virrei de Sardenya. Es publicà a València per l'impressor Juan Navarro el 1539 sota el títol *Las obras del famosissimo filosofo y poeta mossen Osias Marco, cavallero valenciano de nacion catalan, traduzidas por don Baltasar de Romani y divididas en quatro Canticas, es a saber: Cantica de amor, Cantica moral, Cantica de muerte y Cantica spiritual. Derigidas al excelentissimo señor el duque de Calabria*. L'edició va dedicada al napolità Ferran d'Aragó, besnét d'Alfons el Magnànim, duc de Calàbria i virrei de València juntament amb la seua muller Germana de Foix.¹¹ Tant la selecció com la traducció es veuen afectades per un biaix marcadament moralista i pel fet de reescriure March sota la influència de la *poesía de cancionero* espanyola i de la poesia amorosa en vulgar de Petrarca (Lloret 2013: 57-99). Per tant, la distribució dels poemes en quatre seccions de *canticas* —*d'amor, morals, de mort i espiritual*—, que tanta fortuna ha tingut en la posteritat, recorda la del *Canzoniere* de Petrarca, ja que, com en el cas del poeta italià, permet traçar l'evolució íntima del jo líric des d'una exultant experiència amorosa juvenívola fins al penediment i contrició en la vellesa, ran de la pròpia maduració de la veu poètica i de la mort de la seua estimada. D'altra banda, cadascuna d'aquestes seccions de *canticas* consta d'un nombre variable de *capitulos*, que, en realitat, no són sinó la denominació que reben els diversos poemes que les integren. A cada estrofa en català d'un poema, encapçalada sempre per la rúbrica *Marco*, segueix immediatament la respectiva versió en castellà introduïda per la rúbrica *Traducion*, de manera que en la disposició dels textos de l'edició s'alternen original i traducció cobla per cobla.

11 Per a aquesta obra, a més de l'estudi que precedeix l'edició d'Escartí (1997a: I, 35-46 especialment) d'altres aportacions del mateix autor sobre les edicions cincentistes de March (Escartí 1997b, 1997c, 1999 i 2010), veg. López Casas 2003, Poveda 2015 i, de manera molt especial, l'important estudi de Lloret (2013: 57-99).

Cal subratllar que, en l'edició de 1539, la rúbrica *Cantica espiritual* no correspon al títol d'un únic poema, sinó a una secció de quatre, dels quals només el primer i el tercer contenen versos corresponents al que a hores d'ara coneixem com a poema CV o *Cant espiritual* per antonomàsia, mentre que el segon i el quart reproduïen versos aliens a aquest. El *capítulo* —o poema— primer de la secció (f. 104^r-118^v) —posició 43 de l'obra— reproduïx la versió breu —la d'*F*, *G*₁ i *H*, però ara amb 160 versos i no amb els 161 d'aquelles—, és a dir, la corresponent als versos 1-160 de la composició en les edicions contemporànies. El *capítulo* tercer (f. 117^v-118^r) —posició 45— ofereix els versos 161-192 del text fixat en les edicions actuals, justament els mateixos que, com hem vist, copia el manuscrit *G*₂ i, a més, com en aquest, en la disposició 169-176, 161-168 i 177-192, és a dir, amb un intercanvi de l'orde de les estrofes XXI i XXII del poema tal com el coneixem ara. El *capítulo* segon —posició 44— conté la poesia CIV, mentre que com a *capítulo* quart (f. 118^v) —posició 46 i final— se'ns ofereix un poema factici, resultat de la unió de la primera dècima de la composició CXV —en té 22 més una tornada de dos versos— amb l'última dècima de la CXIII —en té 25 més una tornada de quatre versos—, de manera tal que resulta una nova poesia de 20 versos distribuïts en dues còbles de 10. Totes aquestes peculiaritats de la *Cantica espiritual* juntament amb altres— de l'edició *princeps* d'Ausiàs March, com bé sosté Lloret (2013: 88-99), responen a una manipulació editorial tendent a la petrarquització del poeta valencià.

6. Manuscrit B

És el ms. esp. 479 de la Bibliothèque Nationale Richelieu (París).¹² L'acabà de copiar a Barcelona l'any 1541 el prevere Pere Vilasaló, qui l'any següent encara en copiaria un altre, el K. Aquest manuscrit va ser una iniciativa de Fer-

12 Per a la descripció, vegeu Archer 1997: II, 12-14; Beltran 2006: 153-155.

ran Folch de Cardona i d'Anglesola, segon duc de Somma i almirall de Nàpols (Pagès 1912-14: I, 60-65; Duran 1997: 98-101; Martos 2005; Lloret 2013: 101-128), qui evidencià el seu interès per la poesia de March no sols promovent aquest manuscrit, sinó un parell més, el *D* i el *K*, així com les edicions *b*, *c* i *e* (Escartí 1997a: I, 49). Aquest còdex conté 122 poemes d'Ausiàs March i es pot considerar pràcticament monogràfic, tot i que, al final (f. 174^r-178^v), apareixen composicions de Joan Moreno, de Joan Roís de Corella, del príncep de Viana i de Pere Torroella.

Quant al poema CV, *B* és el testimoni més antic que inclou la versió de 224 v. (f. 108^v-112^v), en la posició seqüencial 103. La poesia va encapçalada per la rúbrica denominativa *Orations*. Aquest títol és, semànticament, el més rellevant, de tots els que porten alguns poemes de March en aquest manuscrit, ja que al·ludeix explícitament al tema nuclear que vertebrava la composició. Quant a la resta de poemes, els 78 primers (f. 2^r-67^r) no porten cap rúbrica, i només a partir del que ocupa la posició 79 (f. 67^r) comencen a aparèixer, bé que no de manera constant, rúbriques absolutament genèriques com *Sparça*, *Altres*, *Altre* o *Altra obra*, excepció feta de la que encapçala el poema de la posició 115 —el CXII—, que diu *Altres e son de la mort*, i que, en contra del que podria suggerir, no denomina cap dels cants de mort canònics de l'autor sinó un cant moral amb reflexions sobre la mort. Val a dir, per tant, que els trets més rellevants del manuscrit en relació amb el poema CV són, d'una banda, el fet de presentar, per primera vegada, la versió de 224 versos amb què ara el coneixem i sense cap alteració d'orde, i, de l'altra, atribuir explícitament a la composició, també per primera volta, una rúbrica denominativa que, malgrat ser sintètica, al·ludeix nítidament a la seua temàtica, ja que, com hem dit més amunt, es tracta d'una pregària directa del jo líric a Déu.

7. Manuscrit *K*

És el ms. 2025 de la Biblioteca Nacional de Catalunya (Barcelona) —anteriorment, ms. 9625 de la Biblioteca de Sir Thomas Phillip i, després, del seu

fill, M. T. Fitz Roy Fenwick (Cheltenham, Gran Bretanya)—.¹³ Es va copiar l'any 1542 pel mateix prevere Pere Vilasaló —que ja havia copiat el *B* l'any anterior—, i, així mateix, a instància de Ferran Folch de Cardona. Conté 105 poemes d'Ausiàs March, la qual cosa fa pensar a Archer (1997: II, 19) que aquest cançoner potser siga la còpia «d'un exemplar concret i no un intent de fer un recull de l'obra de March poeta a partir de diversos testimonis, com suggereix el fet que *B*, copiat un any abans, conté 15 poemes més que *K*, sense que Vilasaló es molestés per copiar-los en el nou còdex». Aquestes composicions no apareixen distribuïdes en seccions temàtiques explícites, tret de la que agrupa els cants de mort, ni, en general, porten rúbriques amb títol.

El poema CV, ara de bell nou en la versió de 161 v., apareix copiat als f. 126^r-129^r, en la posició 101 —val a dir, doncs, cap al final del còdex—, entre dos poemes *morals*: el CIV (posició 100) —*Qui de per si ne per Déu virtut usa*—, encapçalat ací per la rúbrica *De honor*, i el CIII (posició 102) —*Aquell ateny quant atènyer vol*—. La composició porta al principi la rúbrica denominativa *Oratio a Deu*, molt similar a la de *B* —*Orations*—, cosa ben explicable si tenim en compte que els dos manuscrits van ser copiats per una mateixa persona que, a més, era prevere. Les rúbriques que donen un títol al poema són ben excepcionals en el manuscrit que ens ocupa, ja que, al marge de les dues ja esmentades, només en trobem aquestes: *De vertader delit*, que encapçala el poema copiat en la posició 103 (CVI) —*Lo tot es poch ço perquè treballam*—; *Sparça de mossen Ausias March*, a l'inici de la poesia de la posició 105 (LXXXVI), que clou el còdex —*Sim demanau lo gran turment que passe*—, i *De mossèn Ausias March per la mort d sa muller*, rúbrica que, al f. 95^v, obri l'única secció explícita del manuscrit, que recull les diferents obres *de mort*, les més de les quals en porten alhora una altra de tipus ordinal (*Segona*, *Tercera*, *Quarta*...). No deixa de sorprendre que *B* i *K* oferisquen dues versions de llargària desigual del poema CV. Curiosament, el *B*, copiat un any abans del *K*, documenta per primera vegada, com hem vist, la versió més extensa (224 versos), mentre que la

13 Per a la descripció, veg. Archer 1997: II, 19, i Beltran 2006: 171-172.

versió de *K* torna a ser la de 161 versos que transmeten els testimonis més antics (*F*, *G*, *H*). Aquest fet contribueix a fer bona la hipòtesi d'Archer esmentada més amunt, segons la qual *K* podria ser una còpia d'un manuscrit concret anterior.

8. Edició *b*

És la segona edició de les poesies d'Ausiàs March i la primera que no és concep com una antologia parcial sinó com una obra completa.¹⁴ Es publicà a Barcelona el 1543, per l'impressor Carles Amorós, amb el títol *Les obres de mossen Ausias March, ab una declaratio en los marges de alguns vocables scurs*.¹⁵ La va patrocinar, de bell nou, Ferran Folch de Cardona, promotor també dels manuscrits *B*, *D* i *K* i de les edicions *c* i *e* (Escartí 1997a: I, 47-55). Consta de 122 poemes¹⁶ —la pràctica totalitat dels 128 que actualment constitueixen l'obra completa de March—, distribuïts en tres seccions titulades *Obres de amors*, *Obres de mort* i *Obres morals*, segons s'indica en les capçaleres dels folis que, respectivament, les contenen. La primera és la més extensa i comprén 107 composicions, la segona recull les habituals sis poesies suscidades per la mort d'una dama estimada, mentre que la tercera consta de huit poemes.

En la posició 122 (f. 168^r-172^r), tot cloent la totalitat de l'edició i, més en concret, la tercera secció dedicada a les *Obres morals*, trobem el poema CV en la versió de 224 versos¹⁷ i sense cap rúbrica denominativa específica. Per tant, es considera com una poesia més de caràcter moral, juntament amb les que la precedeixen en aquesta secció (posicions 115, 116, 117, 118, 119, 120 i 121) i que corresponen als que hui coneixem com a poemes CIII, CIV, CVI, CXIII, CVII, CXII, CVIII.

14 Per a aquesta edició, veg. Escartí 1997a: II, 47-55.

15 N'hi ha una edició facsímil publicada a València per la Generalitat Valenciana l'any 2009. Per a l'estudi d'aquesta edició, veg. Lloret 2013: 157-209.

16 En realitat, 123, ja que s'editen com una sola composició els poemes correlatius XXIX –*Si com lo taur/ sen va fuyt per desert*– i XXX –*Vengut és temps / que será conegut*– de les edicions contemporànies.

17 Com en tots els testimonis promoguts per Folch de Cardona, tret del *K*.

9. Edició *c*

És la tercera edició en el temps del poemari d'Ausiàs March.¹⁸ Fou publicada a Barcelona, per Carles Amorós —el mateix impressor de *b*—, el 1545, sota el títol *Les obres del valeros y extrenu cavaller, vigil y elegantissim poeta Ausias March, nouament revistes y estampades ab gran cura y diligencia, posades totes les declaracions dels uocables scurs molt largament en la taula*. De fet, no és més que una reproducció de *b*, a la qual s'incorporen algunes correccions i un glossari català/castellà de «mots obscurs». Consta de 122 poemes¹⁹ disposats en la mateixa ordenació seqüencial i en idèntica distribució en tres seccions que *b*. Per tant, com en aquest testimoni, el poema CV (f. 168^v-172^v), en la versió de 224 versos, clou l'última secció (*Obres morals*) i, ensems, tota l'obra.

10. Manuscrit C

Es tracta del manuscrit L.iiij.26 d'El Escorial.²⁰ És una còpia de l'edició *c* de les obres de March (1545) i, per tant, posterior a aquesta (ca. 1546-47). Consegüentment, conté 122 poemes²¹ —a més de la taula final de «uocables scurs»—, que inclouen el CV, en la versió de 224 versos i sense cap rúbrica denominativa, als f. 226^v-232^r. No obstant això, a diferència de *c*, com que no és una obra impresa, les capçaleres dels folis no porten els títols de les tres grans temàtiques generals a què pertanyen els poemes que, respectivament, contenen, per la qual cosa les composicions no són susceptibles d'encabir-se en seccions explícites.

18 Veg. Escartí 1997a: I, 47-55.

19 Veg. la nota 16.

20 Per a un estudi monogràfic d'aquest manuscrit, veg., especialment, Martos 2013. Veg. també Ramírez i Molas 1981.

21 Veg., una altra vegada, la nota 16.

11. Manuscrit D

Aquesta és la denominació assignada al manuscrit 2985 de la Biblioteca Nacional de España (Madrid),²² dedicat monogràficament a Ausiàs March i copiat, en la seua part més extensa (f. 1^r-196^v), per una mà de mitjan segle XVI, amb un afegit d'una altra mà lleugerament posterior (f. 197^r-204^r). Encara, una tercera mà, de l'època de la segona, copià una altra composició —ratllada posteriorment— en un espai en blanc del foli 196^r. Al seu torn, la taula de poemes que presenta el manuscrit és d'una quarta mà coetània, mentre que, finalment, una cinquena, corregí considerablement aquest còdex a partir de l'edició *b*, que hauria tingut a la vista.²³ Es tracta, una vegada més, d'un manuscrit fet a instància de Ferran Folch de Cardona. Conté 127 poemes, quatre dels quals hi apareixen repetits, però, generalment, ratllats per la mà correctora del manuscrit, que adverteix de l'error: el XXVII, en les posicions 27 (f. 25^v-26^v) i 103 (f. 115^v-116^r) —en aquesta última només fragmentàriament—; el XXX, en les posicions 30 (f. 27^r-28^r) i 102 (f. 114^v-115^v); el XXXII, en les posicions 32 (f. 29^r-30^r) i 104 (f. 116^r-117^r), i el XL, en les posicions 40 (f. 36^v-37^r) i 105 (f. 25^v-26^v). Aquest cançoner no està estructurat en seccions i només en uns pocs casos hi constatem alguna rúbrica: la que hi ha al principi absolut del còdex, *Poesies de mossèn Osias March*; la que encapçala el primer cant de mort en la posició 63 (poema XCII) —*De mossèn Ausias March per la mort de sa muller*—;²⁴ la que precedeix el poema de la posició 111 (CVII) —*Altres dressades a mossen Borra*—, les genèriques que precedeixen els poemes de les posicions 112 (CVIII) i 113 (CIX) —*Altres*—; la que encapçala el cant moral CXII en la posició 111 —*De la mort*—; la que, erròniament, fragmenta en dos

22 Vegeu la descripció que en fan Archer (1997: II, 14-15) i Beltran (2006: 155-157), així com de López Casas (2010).

23 Aquesta és la hipòtesi per la qual s'inclinen tant Archer (1997: II, 14-15) com Beltran (2006: 155-157), en contra de l'opinió de Pagès (1991 [1912-14]) —a qui segueix Escartí (1997a: I, 49-50)—, el qual sostingué que *D* va servir de base a *b* i, per tant, seria anterior a aquesta edició.

24 En les tres posicions immediatament correlatives (64, 65 i 66), es copien només el segon (XCIII), tercer (XCIV) i quart (XCV) cant de mort, respectivament.

el poema CXXIII de la posició 127 —*obres de mort*—; les que precedeixen els poemes de les posicions 128 (CXXIV) i 129 (CXXV) —respectivament, *Demanda feta per mossen Ausias March a Joan Moreno* i *Demanda feta per mossen Ausias March ala Senyora na Tecla neboda del pare sanct*—, i, finalment, la que hi ha al principi del darrer poema del cançoner en la posició 132 (CXXVIII) —*Altra obra*.

El poema CV es troba als folis f. 130^r-134^v, en la posició 109 i sense rúbrica inicial. Reprodueix la versió de 224 versos distribuïts en 28 estrofes, si bé els huit que formen l'última d'aquestes (v. 217-224) són d'una mà posterior diferent de la que copia tots els altres.

12. Manuscrit E

Es tracta del manuscrit 3695 de la Biblioteca Nacional de España (Madrid).²⁵ Presenta un text acuradament copiat el 1546 per Jeroni Figueres, tasca que li encomanà Lluís Carròs de Vilaragut, governador de Xàtiva i batle general del Regne de València, amb l'objectiu d'oferir-li'l a la noble valenciana Àngela Borja, entusiasta de les poesies de March. Conté 126 poemes d'aquest autor. Tots els fulls parells van encapçalats per la rúbrica *Obres*, mentre que en les capçaleres de tots els senars llegim *d'amor* o *morals*, de manera que aquests són els dos únics tipus de composicions que concep el cançoner —els *cants de mort* que recull es copien sota la rúbrica de foli *cants d'amor*. El poemari ordena les composicions que l'integren per orde alfabètic de primers versos —més o menys aconseguit— (Dilla 1994) i, com *b i c*, va precedit de l'índex corresponent amb la indicació del número de foli en què s'inicia cada poema, d'una *Declaracio de paraules lemosines escuras*, a la manera dels vocabularis publicats en *b i c*, i d'un pròleg de Carròs amb una notícia biogràfica de March (Escartí 1999). Al començament de cada poema es reitera la rúbrica

25 Veg. Archer, 1997: II, 15-16; Escartí 1997a: 57-63; Beltran 2006: 157-159; López Casas 2011.

d'autoria *Mossen Ausias March*, excepte en les esparces, que apareixen titulades com a tals.

El poema CV, en la versió de 224 versos, apareix als f. 110^v-115^r, sota la rúbrica d'autor ja esmentada. D'altra banda, és concebut com un *cant moral*, tal com s'indica al capdamunt dels folis que el contenen. Ocupa la posició 77 del còdex, cosa que, particularment en aquest cas, resulta irrellevant, ja que ací les posicions depenen del atzar de l'orde alfabètic i no d'una hipotètica voluntat, implícita o explícita, d'agrupar les composicions d'acord amb un criteri temàtic.

13. Edició d

És la quarta edició cincentista del corpus poètic marquès.²⁶ Es publicà a Valladolid el 1555, en la impremta de Sebastián Martínez, a cura de Juan de Resa, capellà del rei Felip II. Porta el títol *Las obras del poeta mossen Ausias March, corregidas delos errores que tenian. Sale con ellas el vocabulario de los vocablos en ellas contenidos. Dirigidas al illustrissimo señor Gonçalo Fernandez de Cordova, Duque de Sesa, y de Terranova, conde de Cabra, señor de la casa de Vaena, ...*²⁷ El curador esmenà les edicions anteriors d'acord, especialment, amb el manuscrit E, i hi va afegir la dedicatòria al duc de Sesa, una biografia d'Ausiàs March en castellà, basada en la de Lluís Carròs del manuscrit E i un vocabulari —més ampli que el de l'edició de 1545 (c), de la qual prové— destinat a facilitar la lectura dels poemes a un públic poc avesat en el català (Bohigas 2000 [1a ed. 1952-56]: 69). El cançoner, que conté 124 poesies,²⁸ es divideix en quatre seccions: *Obras de amor*, *Obras morales*, *Canto spiritual* i *Obras de muerte*. Es tracta d'una divisió quadripartida semblant, en

26 Veg. Escartí 1997a: I, 57-63; López Casas, 2014.

27 Edició facsimil: *Ausiàs March 1397-1459*, València, Diputació de València, 1997.

28 Tot i que l'edició en presenta 25, cal tenir en compte que el que ocupa la posició 74 (f. 94^r-94^v) no és sinó la repetició parcial del que es troba en la posició 40 (f. 48^v-49^r), el XXVII de les edicions actuals —*Sobresdolor m'à tolt l'imaginar*.

última instància, a la de l'edició de 1539 (a), si bé en aquesta última el conjunt de poemes de la secció *Cantica de muerte* s'anteposa a la *Cantica espiritual*, la qual, a més, com ja hem dit, inclou quatre poesies i no sols la que hui coneixem com a *Cant espiritual* per antonomàsia.

La composició CV —que, alhora, constitueix *per se*, una secció monopomètica—, en aquesta edició, consta de 224 versos, se situa entre les seccions *Obras morales* i *Obras de muerte*, concretament en els f. 183^r-187^v (posició 117), i, per primera vegada, porta el títol de *Canto espiritual stramps*.

14. Edició e

Es tracta de la cinquena i última edició cinccentista del poemari d'Ausiàs March (Madurell 1973: 65-66 i 99-100). Es publicà a Barcelona, per Claudi Bornat, el 1560, amb el títol *Les obres del valeros cavaller y elegantíssim poeta Ausiàs March, ara novament ab molta diligència revistes y ordenades y de molts cants aumentades*. Consta de 124 poemes i un glossari que reproduïx, lleugerament ampliat, el de l'edició de 1545. Deriva de l'edició de 1555, de la qual reproduïx les quatre seccions ja esmentades i la mateixa ordenació dels poemes, si bé, amb bon criteri, suprimeix la repetició parcial del XXVII que trobem en aquella en la posició 40 (veg. nota 28). Recull, doncs, 124 poemes sense cap de repetit.

Òbviament, com d, inclou el poema CV en la versió de 224 versos (f. 176^r-180^v, posició 116), sota la rúbrica *Cant spirital stramps*, tot constituint per si sol una secció inclosa entre les dedicades a les *Obras morales* i a les *Obras de muerte*.

15. Conclusions

El poema CV d'Ausiàs March, conegut com a *Cant espiritual*, s'ha transmés en 13 dels 19 testimonis antics de les seues poesies: en huit dels

catorze manuscrits dels segle xv —*F* (f. 134^r-137^v), *G*₁ (f. 38^r-41^r) i *H* (f. 243^r-246^r)— i xvi —*B* (f. 108^v-112^v), *C* (f. 226^v-232^r), *D* (f. 130^r-134^v), *E* (f. 110^v-115^r), *G*₂ (f. 165^v-166^r) i *K* (f. 126^r-129^r)—, i en les cinc edicions del segle xvi —*a* (f. 104^r-108^v i 117^v-118^r), *b* (f. 168^r-172^r), *c* (f. 168^v-172^v), *d* (f. 183^r-187^v) i *e* (176^r-180^v).

Segons els testimonis, aquest poema presenta versions d'extensió diferent. Els manuscrits del segle xv en copien una de 161 versos distribuïts en vint estrofes de huit versos, tret de la dinovena que en té nou perquè n'afeg un de més després del huité. Per contra, la pràctica totalitat dels manuscrits del segle xvi —*B*, *C*, *D* i *E*— transmeten una versió de 224 versos, que ha esdevingut la canònica; se n'exceptuen el *K*, que conté la versió de 161 versos, i el *G*₂, que copia, com a poema autònom o fragmentari de 32 versos, els 160-176, 161-168 i 177-192 —en aquest orde— del text fixat en les edicions contemporànies. Pel que fa a les edicions cincentistes, la de 1539 (*a*) reproduïx, com a poemes independents i no correlatius, una versió de 160 versos —la dels manuscrits del segle xv, però sense el vers nové de la dinovena estrofa— i una altra de 32 versos, que coincideix exactament amb la de *G*₂, fins i tot en l'alteració de l'orde d'aquests ja assenyalada. La resta d'edicions del segle xvi (*b*, *c*, *d* i *e*) presenten la versió de 224 versos.

Quant a la manera en què els testimonis antics denominen la poesia CV, constatem que els del segle xv només van encapçalats per una rúbrica d'autoria, que es torna a repetir en *E* i *G*₂, del segle xvi. Quant als altres testimonis d'aquest darrer segle, en quatre (*C*, *D*, *b* i *c*), el poema no porta cap rúbrica inicial; en dos més (*B* i *K*), l'encapçalen, respectivament, les rúbriques denominatives *Orations* i *Oratio a Deu*, fet segurament no alié a la condició de prevere de qui els va copiar; en *a*, els versos 1-160 i 161-192 conformen, respectivament, sengles poemes independents encapçalats, respectivament per les rúbriques *Capitulo I* i *Capitulo III* de la quarta secció i última —la denominada *Cantica espiritual*— d'aquesta edició; per últim, és només en *d* i *e* on trobem els títols *Canto spiritual* i *Cant spiritual*, respectivament, amb què s'ha consagrat el poema, els quals presenten una analogia evident amb el nom de l'última secció d'*a*, segons acabem de veure.

De tots els testimonis antics que transmeten el poema CV, només les cinc edicions cincentistes distribueixen els poemes en seccions temàtiques explícites, al marge de les que tan sols indiquen canvi d'autor en els cançoners miscel·lanis. En la de 1539 (*a*), la composició que estudiem s'inclou dins la quarta i última secció, denominada *Cantica espiritual*. En les edicions de 1543 (*b*) i de 1545 (*c*), clou la secció d'*obres morals*, última de les tres en què s'estructuren les dues edicions —les altres són les dedicades a les *obres de amors* i a les *obres de mort*—. Finalment, en les edicions de 1555 i 1560, el poema CV sembla constituir per si sol una secció monopoemàtica que ocupa el tercer lloc, posterior a les dedicades als cants d'amor i als morals, i anterior a la que recull els de mort, tot i que sempre es podria interpretar que el poema *Cant espiritual* es considerava com a l'element de cloenda de la secció dels cants morals.²⁹

I, ja per a finalitzar, interessa destacar com el poema CV, en la pràctica totalitat dels testimonis antics que ens l'han preservat, ocupa una posició final o propera al final de cadascun d'aquests, cosa que palesa que els copistes, compiladors i editors corresponents —uns més i altres menys, cert— tendien a considerar la composició com un text adequat per a anar cloent els seus productes. Així, d'acord amb l'orde cronològic que he seguit en aquest article, el resultat és el següent: en *F*, d'un total de 108 poemes, el CV ocupa la posició 102; en *H*, de 78 poemes, ocupa la 71; en *a*, de 46 composicions, ocupa els números 43 i 45 d'orde; en *B*, del total de 122 poesies, ocupa la posició 103; en *K*, de 105 poemes, ocupa el lloc 101; en *b*, *c* i *C*, que transmeten 122 poesies, té la posició final absoluta; en *D*, que consta de 127 poemes, ocupa el lloc 109, mentre que en *d* i *e*, de 124 poesies, ocupa la posició 117. Fins i tot, *G*, que, com hem vist, és un còdex factici molt complex resultant de rel·ligadures de manuscrits previs, presenta un fragment de 32 versos del poema CV en la posició 116 del conjunt de les 120 poesies d'Ausiàs March, tot i que, en la posició 30, també recull la versió de 161 versos. Finalment, la posició 77 que ocupa el poema CV dins del conjunt de 126 del manuscrit *E* és pur fruit de l'atzar, ja que ací les composicions

29 En qualsevol cas, no hem de perdre de vista que, mentre que en aquestes dues edicions els poemes van numerats dins de cada secció, el *Cant espiritual* no porta cap número dins de la dels cants morals.

segueixen un orde alfabètic de primers versos, i, per tant, no és indicativa de cap voluntat d'ordenació temàtica o conceptual.

Bibliografia

- ARCHER, R. (1982) «*E ja en mi alterat és l'arbitre*. Dramatic Representation in Ausiàs March's *Cant Espiritual*», *Bulletin of Hispanic Studies*, 59, p. 317-323.
- (ed.) (1997) *Ausiàs March, Obra completa*, 2 vol., Barcelona, Barcanova.
- (1998) «“Puis que sens tu algú a tu no basta” (poema CV)», dins *Lectures d'Ausiàs March*, València, Fundació Bancaixa, p. 241-264.
- (ed.) (2017) *Ausiàs March, Dictats. Obra completa*, amb traducció castellana de M. Coderchi J. M. Micó, Madrid, Ediciones Cátedra.
- ARNAU, R. (1989) «Tragedia y esperanza en el *Cant Espiritual* de Ausiàs March», *Anales Valentinós. Revista de Filosofía y Teología*, 15: 29, p. 73-92.
- BASELGA Y RAMÍREZ, M. (ed.) (1896) *El cancionero catalán de la Universidad de Zaragoza*, Saragossa, Cecilio Gasca. [Reed.: Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2011. També hi ha facsímil de la part que comprén només les poesies d'Ausiàs March, a cura de Felip Bens: *Els poemes d'Ausiàs March en el 'Cançoner de Saragossa'*, València, Corts Valencianes, 1997.]
- BELTRAN, V. (2006) *Poesia, escriptura i societat: els camins de March*, Castelló/Barcelona, Fundació Germà Colón Doménech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOHIGAS, P. (ed.) (2000 [1a ed. 1952-59]) *Ausiàs March, Poesies*, edició revisada per A. J. Soberanas i N. Espinàs, Barcelona, Barcino.
- CLAUSELL NÀCHER, C. (1997) «*Donchs, mal deçà, e dellà mal sens terme*: petjades anselmianes en el *Cant Espiritual* d'Ausiàs March», dins *Miscel·lània Germà Colón*, 7, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 47-50.
- COSTA I SARIÓ, J. R. (1978) *Ausiàs March i el seu «Cant Espiritual»*. Assaig d'aproximació, Gandia, Publicacions de l'Institut Duc Reial Alfons el Vell. [2a ed. ampliada: 1981.]
- DILLA, X. (1994) «El manuscrit E d'Ausiàs March: ordre alfabètic o re-imaginació?», dins C. Romero i R. Arqués (ed.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*, Pàdua, Editoriale Programma, p. 219-228.
- DURAN, E. (1997) «La valoració renaixentista d'Ausiàs March», dins *Homenatge a Arthur Terry*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 93-108.
- ESCARTÍ, V. J. (1997a) *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March (1539)*, 2 vol., València, Fundació Bancaixa / Universitat de València / Generalitat Valenciana / Biblioteca Nacional.

- (1997b) «Nota sobre l'interés per Ausiàs March al segle XVI», dins R. Alemany (ed.), *Ausiàs March: textos i contextos*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 155-172.
- (1997c) «Les edicions de l'obra d'Ausiàs March al segle XVI», *Abalorio. Revista de Creación*, 24-25, p. 33-36.
- (1999) «Encara sobre València i Ausiàs March al segle XVI», dins R. Alemany (ed.), *Ausiàs March i el món cultural del segle XV*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 173-197.
- (2010) «Les edicions cincentistes d'Ausiàs March: la via d'accés a Castella», dins *La poesia d'Ausiàs March i el seu temps*, 2 vol., València, Institució Alfons el Magnànim, p. 285-310.
- FUSTER, J. (1983) «Divagació entorn del *Cant Espiritual* d'Ausiàs Marc», *Ullal*, 4 (tardor), p. 7-18. [Reed.: J. Fuster, *Obres completes*, 7: *Llengua, literatura, història*, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 233-255; Joan Fuster, *Misògins i enamorats*, Alzira, Bromera, 1995, p. 183-205.]
- LLORET, A. (2013) *Printing Ausiàs March: Material Culture and Renaissance Poetics*, Madrid, Centro para la Edición de los Clásicos Españoles.
- LÓPEZ CASAS, M. M. (2003) «La recepció d'Ausiàs March al segle XVI: l'edició de Romaní (1539)», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 34, p. 79-110.
- (2010) «¿El cancionero D de Ausiàs March, un original de imprenta?», dins J. M. Fradejas, D. Dietrick Smithbauer, D. Martín Sanz i M. J. Díez Garretas (ed.), *Actas del XIII Congreso Internacional Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Valladolid, 15 a 19 de septiembre de 2009)*. II, Valladolid, Asociación Hispánica de Literatura Medieval, p. 1181-200.
- (2011) «De los impresos al cancionero E de Ausiàs March», dins J. L. Martos (ed.), *Del impreso al manuscrito en los cancioneros*, Alcalá de Henares, Centro de Estudios Cervantinos, p. 171-86.
- (2014) «Las variantes de imprenta en la edición d de Ausiàs March (Valladolid 1555)», en J. L. Martos (ed.), *La poesía en la imprenta antigua*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, p. 79-94.
- MADURELL I MARIMON, J. M. (1973) *Claudi Bornat*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana.
- MALÉ I PEGUEROLES, J. (2000) «Carles Riba i el "Cant Espiritual" d'Ausiàs March», *Reduccions*, 72 (febrer), p. 66-80.
- MARTOS, J. L. (2003) «Cuadernos y génesis del Cancionero O1 de Ausiàs March (Biblioteca Universitaria de Valencia Ms. 210)», dins J. L. Serrano Reyes (ed.), *Cancioneros en Baena*, 2: *Actas del II Congreso Internacional 'Cancionero de Baena'. In memoriam Manuel Alvar*, Baena, Ayuntamiento de Baena, p. 129-142.

- (2005) «La restauración de las obras de Ausiàs March: los cancioneros impresos del siglo XVI», dins A. Baldissera i G. Mazzocchi (ed.), *I canzonieri di Lucrecia - Los cancioneros de Lucrecia*, Pàdua, Unipress, p. 409-426.
- (2009) «La duplicació de poemes en el cançoner G d'Ausiàs March i el copista G2b», *Cancionero General*, 7, p. 35-69.
- (2013) «Estructura codicológica y problemas de transmisión del cancionero C de Ausiàs March (Real Biblioteca, El Escorial, L-III-26)», *eHumanista*, 25, p. 156-178.
- PAGÈS, A. (ed.) (1991 [1a ed. 2012-14]) *Les obres d'Auzias March*, 2 vol. (ed. facsímil de la publicada a Barcelona per l'Institut d'Estudis Catalans el 1912-14), València, Consell Valencià de Cultura.
- POVEDA CLEMENT, V. R. (2015) «La font de l'editio princeps d'Ausiàs March», *Revista de cancioneros impresos y manuscritos*, 4, p. 78-109. <http://www.cancioneros.org/rcim/tabla_contenidos.aspx> (30/07/2017)
- PRATS, M. (1998) *Sobre el Cant espiritual d'Ausiàs March*, Barcelona, Fundació Joan Maragall / Editorial Claret.
- RAMÍREZ I MOLAS, P. (1981) «Un manuscrit inèdit d'Ausiàs March», dins *Homenatge a Josep M. Casacuberta*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 217-240.
- SOBRER, J. M. (1984) «Notes sobre el poema 105 d'Ausiàs March», *Els Marges*, 30, p. 111-122. [Reed. dins N. Garolera (ed.), *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, III, Barcelona, Curial, 1985, p. 112-136.]
- TORRÓ TORRENT, J. (2010) «La compilació del cançoner de Saragossa», dins A. Alborni, L. Badia i L. Cabré, *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum, p. 379-424.
- ZIMMERMANN, M. C. (1981) «Ausiàs March i el *Cant Espiritual*: poema i pregària», dins *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 241-269.